

dc_588_12

Deák Ágnes

Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Budapest, 2013.

dc_588_12

Célmeghatározás

Az 1849 és 1867 közötti időszak napjainkig mint a 19. századi magyar történelem mélypontja él a történeti köztudatban. A nemzeti elnyomatás, önkényuralom, stagnálás fogalmi kapcsolódnak hagyományosan ehhez az időszakhoz. A reformkorban megálmodott polgári átalakulás kezdeteit az ostromállapot katonai–rendőri intézkedéseinek közepette, az uralkodói abszolútizmus Magyarországon évtizedek óta ismeretlen intézményeinek politikai nyomása alatt, a magyar alkotmányos–politikai hagyományok kényszerű felfüggesztésének viszonyai között kellett átélnie a magyarországi társadalomnak. A polgári átalakulás sémáit, ütemét és kereteit a bécsi birodalmi központ politikusai kívánták meghatározni, ami a nemzeti ellenállás reakcióit hívta életre. Gyakran beleütközünk abba a megállapításba, hogy a kormányzati rendszer az álló katonaságra, az ülő hivatalnokokra, a térdeplő papságra és a csúszó-mászó rendőrbesúgókra támaszkodott. A kortársak úgy érezték, az államhatalom árgus szemekkel figyelte és figyeltette állampolgárait, a köztereket a birodalom minden tartományában rendőr hivatalnokok és titkos „bizalmi férfiak” serege lepte el, akik a családok legintimebb titkaiba is igyekeztek bepillantani. Az osztrák és a magyar történeti szakirodalom is átvette a kortársak képét, igen kemény szavakkal ítélte el a titkosrendőrség tevékenységét.

Az elmúlt néhány évtizedben sok tekintetben átformálódott azonban a történettudomány képe erről a periódusról, a nemzetközi porondon éppúgy, mint Magyarországon. Megélnékült idehaza is a tudományos érdeklődés e korszakot iránt, s az újabb kutatások számos rész kérdésben (például a gazdaság-, oktatás-, nemzetiségpolitika terén) új eredményekre vezettek. Érintették e vizsgálatok a kormányzati rendszer egyik kétségtelen alappillérét, az 1849 után Magyarországon új intézményként megszervezett állami rendőri hatóságok működését s azon belül az államrendőrségi tevékenységet is, mégis átfogó összefoglalásra eddig nem került sor.

A tárgyalt időszakban államrendőrségi jellegű adatgyűjtés öt különböző szervezeten keresztül folyt: az állami rendőri hatóságok, a csendőrség, a hadsereg, a titkos postai páholyok és a közigazgatás csatornáin. Munkámban arra vállalkozom, hogy felvázoljam az állami rendőrségi szervezetet, működési mechanizmusait, az azon belül folyó államrendőrségi adatgyűjtés jellemzőit az 1849 és 1867 közötti években, s amennyire lehetséges, fényt derítsek titkolt informátorainak kilétére is. Egyszerre

irányítom figyelmemet magára a szervezetre és ügynökeire. Ugyanakkor természetesen jelzem a kapcsolódási pontokat a többi információs hálózattal is, amennyire ezt az általam áttanulmányozott és rendelkezésre álló források lehetővé teszik. Kutatásaim súlypontja a Magyarországon folyó államrendőrségi tevékenységre esett – kitérve azonban a birodalom egészére vonatkozó koncepciók, gyakorlatok és rendelkezések ismertetésére is, hiszen az 1849–1860 közötti évtizedben, majd egy rövid kitérő után 1861–1865 között újra érvényesülő összbirodalmi centralizáció célkitűzésének köszönhetően a rendőrség működése egységes elvek jegyében folyt, még ha a napi gyakorlatban alkalmazkodniuk is kellett a rendőri hatóságoknak a helyi sajátosságokhoz és a politikai környezethez. Ugyanakkor a külföldi magyar politikai emigráció megfigyelésével, a külföldön folyó államrendőrségi adatgyűjtéssel csak vázlatosan foglalkozom, leginkább azért, hogy a bel- és külföldi hálózatok kapcsolódási pontjaira rámutathassak. A vizsgált politikai egységet a magyar korona országai képezik, de a forrásadottságok következtében a legrészletesebben a szűkebb értelemben vett Magyarország (korabeli szóhasználattal: Magyar Királyság) viszonyait tudom feltárni, s ahol a rendelkezésre álló adatok megengedik, kitekintek a Magyarországtól különválasztott Erdélyi Nagyfejedelemségre, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságra, valamint Horvát-Szlavónországra is.

A következő kérdésköröket tárgyalja dolgozatom:

1. Államrendőrségi tevékenység Magyarországon és a birodalom nyugati felében 1848 előtt;
2. Az állami rendőrségi szervezet létrejötte és feladatai Magyarországon 1849–1860 között:
 - Milyen céllal és konkrét feladat-meghatározással hozták létre a rendőrigazgatóságokat és -biztosságokat?
 - Milyen változások történtek a rendőrségi intézményrendszerben és irányítási mechanizmusokban?
 - Milyen szerepet játszott az államrendőrségi adatgyűjtés a rendőri hatóságok működésében?
3. Az államrendőrségi adatgyűjtés a magyar korona országaiban 1849 és 1867 között:
 - Milyen alapelveket határozott meg Alexander Bach belügyminiszter?
 - Hogyan alakította át Kempen von Fichtenstamm báró „rendőrminiszter” 1852-től a szervezeti kereteket és a működési alapelveket?

- Kik és hogyan építették ki és irányították az informátori hálózatot? Milyen ügynöki kategóriák léteztek?

- Kik közül toborzódott a rendőrügynöki „kar”? Hogyan határozható meg annak társadalmi összetétele?

- Hányan voltak a rendőrkonfidensek? Kiket tudunk azonosítani közülük, s kiket nem? Milyen formában honorálták tevékenységüket? Milyen hatékonysággal működtek?

- Kiket figyeltek meg? Milyen feladatokat kaptak?

- Milyen változásokat hozott a neoabszolút politikai kormányzat válsága, majd lassú átalakulása az 1850–1860-as évek fordulóján?

4. A titkos postai páholyok működése;

5. Az államrendőrségi tevékenység finanszírozása, a titkos rendőri alap részesedése a birodalom összköltségvetéséből;

6. Az állami rendőri szervezet felszámolása Magyarországon, az államrendőrségi téren végrehajtott „rendezett visszavonulás” 1867 tavaszán;

7. A társadalom reakciói és védekező mechanizmusai

A kutatómunka menete és módszerei

Kutatásaimat elsősorban a bécsi központi rendőri hatóságok (belügyminisztérium, Legfelső Rendőrhatóság, rendőrminisztérium) iratanyagának tanulmányozására alapoztam. Az Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) részlege őrzi a legfontosabb irategyüttest: 1872-ben a belföldi rendőri és a külföldi diplomáciai jellegű titkos információszerző tevékenység irányítását egyesítették a külügyminisztériumon belül, létrehozták az ún. Információs Irodát (*Informationsbüro*), s a megelőző két évtized központi államrendőrségi iratait is itt helyezték el két sorozatban. Az „A Akten” jelölésű sorozat aktái elsősorban külföldi államrendőrségi adatgyűjtést érintik az 1849–1852 közepe közötti időszakra vonatkozóan, valamint a belügyminisztérium rendőri szekciójának legfontosabb darabjait tartalmazzák. A második sorozat (*BM Akten*) a Legfelső Rendőrhatóság (1852) vezetője, Johann Kempen von Fichtenstamm báró altábornagy által *brevi manu* megjelöléssel ellátott dokumentumokat foglalja magában. Szintén a HHStA-ban található jelenleg az ún. „Gendarmeriedepartement” sorozat, amely tulajdonképpen a csendőrség főfelügyelőjének (szintén Kempen altábornagy) az uralkodó számára készített előterjesztéseit és az ezzel

kapcsolatos levelezést tartalmazza, sajnos nagyon hiányosan. Az itt őrzött dokumentumok eredetileg az uralkodó katonai irodáját vezető főhadsegédek iratanyagaiból maradtak fenn. Meg kell említenünk továbbá a külföldön működő ausztriai diplomáciai kirendeltségek államrendőrségi jellegű tevékenységével kapcsolatos iratok gyűjteményeként az „Actes de haute Police” állapotot. Emellett az osztrák állami levéltár másik részlegében, az Allgemeines Verwaltungsarchivban található a belügyminisztérium, a Legfelső Rendőrhatóság és a rendőrminisztérium általános iratanyaga. Elsősorban a Legfelső Rendőrhatóság elnöki iratok első sorozata az, amely az államrendőrség működésére vonatkozóan hasznos információkat tartalmaz. Az elnöki iratok második sorozata a területi rendőri hatóságok szervezetét, belső ügymenetüket illetően használható forrás.

Budapesten alapvetően két intézményben folytattam levéltári kutatásokat. Egyrészt a Hadtörténelmi Levéltárban található a Magyarországot megszálló III. hadsereg parancsnoksága rendőri ügyosztályának iratai, ha meglehetősen töredékesen is. Ugyancsak itt kutathatók az 1849 utáni években működött hadbíróóságok hiányosan fennmaradt aktái, melyekben szintén hasznosítható információk rejtőznek. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár részlegében elsősorban a vezető politikai, illetve közigazgatási szervek iratanyagát tanulmányoztam: Karl Geringer báró, a polgári ügyek császári biztosának, majd ideiglenes helytartónak az iratait, az 1851-ben létrejött katonai és polgári kormányzóság rendőri ügyosztályának aktáit s azok iktatókönyveit. A kormányzóság általános iratai között bukkantunk rá a titkos rendőri alap kifizetéseiről negyedévenként készült, Bécsbe küldött elszámolásokra. Rendelkezésre állnak továbbá Benedek Lajos kormányzó iratai, illetve az 1860. október végén helyreállított magyar kancellária és helytartótanács aktái, ezek közül a helytartótanács elnöki iratainak idevágó kútfői a legfontosabbak. Ezen kívül felhasználtuk a Szerb- Vajdaság és Temesi Bánság kormányzósága elnöki irataiból készült, az Országos Levéltárban mikrofilmen elérhető válogatást, valamint az erdélyi kormányzóság elnöki iratainak idevágó darabjait is. Emellett még számos kisebb levéltári fondot hasznosítottam.

Áttanulmányoztam az e korszakra vonatkozóan született korabeli naplókat (akár nyomtatott, akár kéziratos formában), illetve visszaemlékezéseket, ahogyan a korabeli sajtó idevágó cikkeit is. Természetesen áttekintettem az 1849 és 1867 közötti időszakról született politika- és társadalomtörténeti munkákat.

Dolgozatom elsősorban politikatörténeti dolgozat, amely a rendőri hatóságok intézménytörténetét, működési mechanizmusait tárgyalja. Emellett némi kitekintést nyújt

a rendőr konfidensek társadalmi összetételének elemzésén keresztül a kor társadalomtörténetére is. Végezetül néhány fontos szerepet játszó konfidens életrajzán keresztül igyekszem a makro-és mikroperspektívát összekötve komplex képet rajzolni.

Eredmények

Az államrendőrség működéseit illetően két periódust kell megkülönböztetnünk:

Egyrészt a Bach belügyminiszter irányítása alatt álló államrendőrség időszakát (1849-től 1852 nyaráig, amikor az 1852 áprilisában létrehozott Legfelső Rendőrhatóság átvette a rendőri ügyek vitelét) kell tárgyalnunk. 1848 májusában feloszlatták az egykori Legfelső Cenzúra- és Rendőri Hatóságot (*Oberste Censur- und Polizeihofstelle*), az ügynököket néhány hónapos fizetésüknek megfelelő végkielégítéssel elbocsátották. Ezt követően teljes dezorganizáció következett, leginkább csak az egyes katonai egységek vezetői alkalmaztak kémeket Magyarországon és Lombardia–Velence tartományokban az ellenséges hadmozgások kikémlelésére. 1849 nyarán látott hozzá Alexander Bach belügyminiszter, hogy mindenekelőtt külföldön létrehozson egy államrendőrségi információs rendszert, s így pontos adatokat szerezhessen a Nyugat-Európában és Törökországban tartózkodó politikai emigránsok tevékenységéről. Egy 1851. júliusi jelentés szerint a különböző országokban összesen 35 ügynök dolgozott, e rendszer évi költsége körülbelül 70 000 forintra rúgott. Ezzel párhuzamosan került sor az államrendőrségi adatgyűjtés belföldi hálózatának kialakítására. Bach az egész rendőrséget, s így az államrendőrséget is a polgári közigazgatási hatóságok feladatának tekintette, s a belügyminisztérium vezető szerepére tartott igényt. Ennek legnagyobb akadályát az ostromállapot viszonyai között szinte teljhatalommal felruházott katonai szerveknek a polgári ügyekre gyakorolt közvetlen befolyásában látta. A Bach által „a belső politikai rendőrség” ügyében megfogalmazott hivatali utasítás (1849. június) szerint minden tartományi fővárosban létre kellett hozni egy rendőrbiztosságot, s az élükön álló főbiztosok vezetésével azoknak a feladata lett „az önkéntes jelentéseket” és feljelentéseket feldolgozni, s alkalomadtán ügynököket és alkalmazni. Az ennek nyomán létrejött hálózat alapvetően decentralizált volt. A rendőri hatóságok, ahogy a tartományi közigazgatás élén álló helytartóságok is, a belügyminisztériumtól és egymástól is függetlenül kiépíthettek saját államrendőrségi információs hálózatukat. Ezért a különböző városokban és tartományokban igen különbözött a helyzet. Amikor Kempen báró

altábornagy frissen kinevezett „rendőrminiszter”-ként első alkalommal utasította a rendőrbiztosokat és a helytartóságokat, hogy állítsanak össze pontos listát az általuk foglalkoztatott ügynökökről, kiderült, hogy nagyobb számban csak a bécsi rendőrigazgatóság (117 fő), a milánói (31 fő) és a velencei (47 fő) katonai parancsnokság alkalmazott ügynököket, miközben jó néhány hatóság azt jelentette, hogy egyáltalán nem tart igényt efféle szolgálatokra. A Bach-adminisztráció kísérletet sem tett arra, hogy bármilyen egyesített listát készíttessen az ügynökökről. A spontán kialakult decentralizált rendszer elméleti megalapozást is nyert azzal a gondolattal, miszerint a decentralizáció célszerű, mivel gyorsabb és hatékonyabb, ezentúl pedig megakadályozza egy mesterségesen felduzzasztott, csak a saját érdekeit szolgáló, élősködő besúgórendszer újra kialakulását. Ráadásul a decentralizáció egyúttal védte is az informátort a lelepleződéstől. Másfelől viszont e rendszerben a belügyminisztérium csak meglehetősen homályosan alkothatott képet az ügynökrendszerről, s nehézkes volt a kapott információk hatékony ellenőrzése. Erre a célra Bach saját bizalmiakat alkalmazott, akik részletes utazási beszámolókat küldtek számára a közhangulatról, egyes személyiségekről, és így tovább. A decentralizáció további hátránya volt az, hogy – amint arra később fény derült – elsősorban Lombardia–Velence tartományokban, ahol a polgári és a katonai adminisztráció igen bonyolult rendszere jött létre, ugyanazon személyek több állami szerv ügynökeként is működtek, ugyanazokat az információkat adták el több hatóságnak is, s azokért persze dupla vagy még magasabb honoráriumot húztak.

A Kempen „rendőrminiszter” irányítása alatt működő államrendőrség időszakában (1852 nyarától 1859 augusztusáig) Kempen fő célja az volt, hogy centralizálja mind a belföldi, mind pedig a külföldi ügynökhálózatot. Fenntartotta magának azt a jogot, hogy engedélyezze valamennyi a titkos rendőri alapból fizetett ügynök alkalmazását, s ezzel együtt persze arra is igényt formált, hogy név szerint ismertek legyenek azok előtte. Az illető rendőrigazgatónak részletes információkat kellett szolgáltatnia a felvételre szánt ügynökről, csatolnia annak egy vagy két írásbeli jelentését, majd a felvétel engedélyezése után néhány hónappal beszámolnia a konfidens addig végzett tevékenységéről; minden változást az ügynöki hálózatban azonnal jelentenie kellett. Kempen többször is elrendelte az ügynöklisták összeállítását hivatali idejének elején, később az adatok naprakészségét a titkos rendőri alapról készített negyedévenkénti pénzügyi elszámolások segítségével ellenőrizte. A rendőrigazgatóknak az államrendőrségi szempontból lényeges információkat azonnal és mindenféle kommentár nélkül fel kellett küldeniük Bécsbe a Legfelső Rendőrhatalósághoz, az információk kiértékelése kizárólag itt történt. Időnként

Kempen is küldött saját megbízottakat a birodalom különböző részeibe, hogy közvetlen jelentéseket kapjon, többek között a rendőri hatóságok működésének hatékonyságáról. A Legfelső Rendőrhatóságnak voltak ezenfelül saját levelezői is, akik rendszeresen tudósítottak helyi ügyekről, a közhangulatról.

Az 1860-as években nem került sor az államrendőrségi működés újraszabályozására, de a gyakorlat terén a centralizáció szabályai már távolról sem érvényesültek oly szigorúan. A politikai fordulatokkal terhes 1860–1861-es időszak Pest–Budán szétzilálta az államrendőrségi informátori rendszert, azt újjá kellett építeni, ami eredményesen megtörtént. Sikerült eltüntetni a korábbi évek működésének legnyilvánvalóbb jeleit is, mivel az októberi diploma kibocsátása után az államrendőrségi iratanyagokat Bécsbe szállították, s ugyanez történt 1867-ben is.

A rendőrigazgatók a tárgyalt időszak folyamán saját hatáskörben döntöttek saját ügynökeik alkalmazásáról (bár, amint arra kitértünk, Kempen igyekezett ezt korlátozni), jobbára önként jelentkezők közül válogattak. Ritkán előfordult ugyan, hogy a rendőrhatóságok kerestek ügynököket, jobbára azonban csak konkrét feladatokra, például a krími háború idején a határmentén a boszniai közállapotok és közhangulat kikémlelésére.

A Bach-időszakban kialakult, meglepően alacsony ügynökszámok a későbbi években sem változtak alapvetően. A rendőrigazgatók állandóan panaszkodtak „a műveltebb körökből megbízható ügynökök hiányára”. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a Kempen által 1852-től kezdődően elrendelt és fennmaradt ügynöklisták nem teszik lehetővé, hogy pontosan megállapítsuk a rendőri hatóságok által alkalmazott ügynökök számát. Egyrészt az ügynökök legalább három kategóriáját kell megkülönböztetnünk: az állandóan, havi fizetéssel alkalmazott besúgókat; az állandóan alkalmazottakat, akik azonban csak teljesítményük után járó időnkénti díjazásban részesültek; és a csak bizonyos feladatokra alkalmazottakat. Ezen utolsó kategóriába tartozó személyek például csak az egyes ügyek aktáiból ismerhetők meg, amennyiben természetesen ezen akták nem semmisültek meg, s azokban az információt szolgáltató neve is feljegyzésre került. Másrészt a helytartók és rendőrigazgatók érezhetően csak nagyon vonakodva adták tovább konfidenseik listáit. Ezen felül a rendőr hivatalnokoknak megvoltak a maguk személyes bizalmi férfiai, akik időnként „fülbe súgtak” ezt-azt, pénzben nem kifejezhető előnyök reményében, esetleg az uralkodó dinasztia és a bécsi kormányzó elit iránt érzett őszinte lojalitástól vezettetve. Kempen respektálta azt az elvet, hogy az efféle információszolgáltatás személyes bizalmi viszonyon alapszik, s kísérletet

sem tett arra, hogy nyomást gyakoroljon a rendőrigazgatókra, hogy nevezzék meg ezeket a személyeket is. Ezen felül még számításba kell vennünk azt is, hogy bizonyos ügynökök maguk is ügynök alhálózatot építettek ki, amelynek tagjai közvetlenül nem álltak összeköttetésben a rendőri hatóságokkal. A pincéreket, szállodahordárokat, szobalányokat pedig az ügynöklisták név szerint nem tartalmazták, legtöbbször a jelentést készítő csak annyit jegyzett meg, hogy néhány efféle személyt „kevés pénzkidással” szintén alkalmaz. Ezen nehézségek áttekintése után is azonban meg kell állapítanunk, hogy a fizetett rendőrügynökök számára vonatkozóan a kortársi becslések és a tényleges adatok távol álltak egymástól. A Kempenhez befutott ügynök-kimutatásokból a magyar korona országaiból összesen 166 fő adatai (neve, foglalkozása, születési helye, életkora, családi állapota, tanulmányai, előélete, nyelvtudása, ügynöki feladatai, honorálásának módja és mértéke, stb.) ismerhető meg az 1852–1860 ősze közötti időszakban.

Ezeket az adatokat adatbázisban összesítve képet alkothatunk a rendőrügynökök törzsét alkotó állományról: Egyrészt kevesen voltak az évekig folyamatosan ügynöki státusban levők, a fluktuáció az egész rendszerre jellemző elem volt. Túlnyomó többségük a harminc év feletti, idősebb generációból került ki. Felekezeti szempontból a katolikus ügynökök alkották az ügynöki állomány gerincét, mellettük Magyarországon az izraeliták képviseltették magukat nagyobb számban, reformátusok csak elvétve szerepeltek. Foglalkozásukat tekintve négy csoport tekinthető jelentősnek: Mindenekelőtt feltűnő – Kempen tiltása ellenére – a hivatalnokok viszonylag nagy számú jelenléte az ügynökök között az összes tárgyalt tartományban. Számottevő részük azonban napidíjas kisegítő volt csupán, túlnyomó többségük legfeljebb beosztott kishivatalnok. A második legnépesebb kategória a kereskedőké, hiszen a foglalkozásuk jelentette előnyök a rendőri ügyek felelősei előtt is nyilvánvalók lehettek. A „gyáros, iparos” kategória tagjai kivétel nélkül olyan kisiparosok voltak (szabók, cipészek, stb.), akik kiterjedt kliensi körrel rendelkezettek a lakosság körében. A „ház- és járadéktulajdonosok” túlnyomó többsége pedig nyugdíjjal rendelkező volt hivatalnok vagy katona. Meglepő ugyanakkor az ügyvédek hiánya – hiszen más típusú rendőrségi forrásainkban egyáltalán nem ismeretlen a bizalmas információkat közlő ügyvéd alakja. A fizetett ügynökök túlnyomó része a középső és alsó néposztályok soraiból került ki, az elitet leginkább csak egy-egy házicseléden vagy alkalmi házi alkalmazotton keresztül tudták figyeltetni.

Egyes ügyek dokumentációjából ezen felül további 145 fő nevét ismerjük, akik például egy-egy megőrzött beadványuk nyomán valamilyen vonatkozásban feltűnnek az államrendőrség bécsi iratanyagában – azonban nem feltétlenül informátori minőségben. A

kimutatható adatok és a kortársi létszám-becslések közötti nagy különbség legvalószínűbb magyarázata az lehet, ha feltételezzük, hogy az alkalmi, nevesített vagy anoním feljelentők száma magas lehetett. Ők nem voltak a szó szoros értelmében vett rendőrügynökök, hiszen egyetlen rendőri szervvel sem álltak intézményesített kapcsolatban, de a magánbosszú eszközeként, avagy politikai félelemből, egyéni haszonszerzés reményéből, s ki tudja még, milyen motívumokból jelentettek egy-egy elkapott meggondolatlan kijelentést, szomszédjukban rejtegetett magyar trikolorot, és így tovább. Ez megmagyarázhatja azt is, hogy miképp érezhette úgy a kor embere, hogy a falnak is füle van, miközben a rendőrigazgatók – legalábbis politikai ügyekben – állandóan megbízható ügynökök hiánya miatt siránkoztak.

Az 1860-as évekből nem rendelkezünk efféle rendezett adatbázissal, ahogy ügynökkimutatásokkal is alig. Pusztán a magyarországi vidéki rendőrigazgatók és – biztosok konfidenseiről készült 1866-os összeírás adataival vethetjük össze korábbi adatainkat, de azokat is csak a foglalkozásszerkezet szempontjából (hiszen születésre, családi állapotra, stb. vonatkozó személyi adatokat ez a forrás nem tartalmaz). Összesen 44 fő került fel erre a listára, közülük 25 fő a jelentéstétel időpontjában is hivatalnok volt (feltűnően sokan a pénzügyigazgatás valamely hatóságánál), s rajtuk kívül szerepelt még 7 fő, akik valamiféle hivatali múlttal rendelkeztek, s négyük pályafutásában felbukkant valamiféle katonai (csendőri) múlt. Ez utóbbi elem ezzel együtt is visszaszorulni látszott a korábbiakhoz képest, míg a hivatalnokok alkalmazása tovább erősödött, s már-már túlsúlyossá vált. Úgy tűnik, ebben nagy különbség nem mutatható ki a vidéki rendőri vezetők között.

Az ügynöki tevékenység honorálása legtöbbször pénzben történt, vagy meghatározott havonkénti fizetés vagy „teljesítménybér” formájában. A havi fizetés általában tíz és ötven forint között mozgott, a rendőrigazgatók jogkörébe tartozott az összeg megállapítása. Arról is a rendőrigazgatók döntöttek, hogy valakit havi fizetéssel vagy időszakonkénti honorálással alkalmaznak. A szakirodalomban igen gyakran idézett nagyon magas rendőrügynöki fizetések inkább csak egyedi kivételek, mint átlagos jelenség lehettek. A konfidensek legnagyobb része egyébként is csak teljesítménye után kapott honoráriumot. Hosszabb „szolgálati idő” után az ügynök elbocsátásakor „mérsékelt” végkielégítést kapott, ami általában két vagy három havi fizetésének megfelelő összeget jelentett. Úgynevezett kegydíjat csak 1848 előtt is alkalmazott, nagyon idős vagy beteg konfidensek kaptak. Bármiféle kitüntetés adományozásának kezdeményezésétől azonban minden rendőrminiszter elzárkózott. Kivételes esetben

kaphatott egy volt ügynök alacsonyabb hivatali beosztást jutalomként; alkalmanként számíthatott bizonyos protekcióra egyes pénzügyi tranzakcióknál, például kincstári javak bérleténél. Az emigráció soraiban végzett ügynöki tevékenység viszont minden esetben enyhítő körülménynek számított a hazatérést követő hadbírósi eljárás során.

Különböző ügynöktípusokat különíthetünk el: A legfontosabb információkat a „kétlaki emberek” szolgáltatták, akik forradalmár múltjukat megtagadva vállalták az ellenállási mozgalmakba beépült rendőrügynök szerepet. Az ügynökök egy másik része igyekezett hivatasos rendőrügynökké válni, egzisztenciájukat a rendőrségnek nyújtott szolgáltatásokra alapozni. Külön kategóriát alkottak a rendőri területre „kirándult” értelmiségiek, ők általában a bécsi kormányzat elkötelezett, őszinte hívei, akik bizalmi embernek tekintik magukat, nem egyszerű, kézi vezérlésű informátornak, az ő szerepfelfogásukban az informátori tevékenység vagy annak koordinálása a dinasztia és a kormány szolgálatának egy lehetséges – esetleg csak átmeneti – formája. Voltak azután olyan „mellékállásos konfidensek”, akik civil foglalkozásuk mellett vállalkoznak bizalmas ügynöki vagy még inkább levelezői feladatokra. Az értelmiségiek, illetve a hivatalnokok esetében ez az út láthatóan hosszabb időn keresztül járható és sikeresnek bizonyult. Végezetül megemlékezhetünk a könnyed kalandor típusú besúgókról, akik magáncéljaik (például pénz- vagy útlevészszerzés) érdekében felajánlották bizalmas szolgálataikat valamely helyi rendőri hatóságnak, anélkül azonban, hogy láthatólag elkötelezettséget vagy elszántságot mutattak volna a konfidensi feladatok iránt.

Az államrendőrségi információszerzés fontos csatornáit jelentették a nagy postai csomópontokon felállított titkos postai páholyok, melyek a már 1848 előtt kialakított munkarendben, a külügyminisztériumban működő *Chiffrenkabinett* irányításával végezték a titkos levél- és csomagellenőrzést.

A titkos rendőri alap, amelyből a rendőrségen belül folyó államrendőrségi adatgyűjtés költségeit fedezték, az 1850-es években évi 350 000, egy évtizeddel később 360 000 ezüst forint körüli tétel volt. Ennek túlnyomó részét közvetlenül a bécsi központi irányító szerv költötte el, kisebb rész jutott a területi rendőri hatóságoknak. Magyarországon az éves kiadások átlagosan az első tárgyalt évtizedben 12 000 forint körül mozogtak, ami az 1860/61-es pénzügyi évben 20 000 forint fölé kúszott fel, azt követően évi 15-16 000 forint körül mozgott.

1867 tavaszán az állami rendőri hatóságok feloszlásával párhuzamosan a rendőri ügyek bécsi vezetői megtették az első lépéseket az új körülményekhez való alkalmazkodásra. Utasították ugyan a magyarországi rendőrigazgatókat, hogy szakítsák

meg a kapcsolatot valamennyi konfidensükkel, de már előtte felmérték, kiket lenne érdemes központi levelezőként megtartani. Így azután legbefolyásosabb ügynökeiket sikeresen meg tudták védeni a lelepleződéstől, sőt tovább is igénybe vehették szolgálataikat.

A kor embere különböző védelmi stratégiákat alakított ki az állami hatóságok ellenőrző felügyeletének kikerülése végett. Egyrészt igyekezett a magánélet körébe visszavonulni, a köztereken pedig csak óvatosan vagy egyáltalán sehogyan sem véleményt nyilvánítani politikai vagy politikainak tűnő kérdésekben. Továbbá éles szemmel figyelve próbálta azonosítani a rendőrség titkolt bizalmasait. Ha úgy vélte, sikerült, a rendőrügynökkel való társadalmi érintkezés minimalizálása lehetett a legkézenfekvőbb magatartás. Az 1860-as évektől megjelent egy újabb társadalmi tiltakozási forma: névtelen fenyegető levelek küldése a kormány ágenseinek tekintett személyek számára. 1860–1861-ben, majd 1867 tavaszán is azonban a kéziratban és szóban terjesztett ügynöklisták járultak leginkább hozzá a társadalomban felgyülemlett feszültség és frusztráció levezetéséhez. A kormányzati pozícióba került magyar konzervatívok (1860), ahogy majd a liberálisok (1867) is nem tettek erőfeszítéseket a korábbi informátori rendszer „leleplezésére”, az új hatalmi elitek sokkal inkább a múlt nyomainak eltüntetését vélték érdekükben állónak, mint a konfrontáció politikáját a bécsi birodalmi központtal. Ehelyett igen hamar, 1867 tavaszától kezdve zökkenőmentes információcsere és együttműködés alakult ki a két birodalmi fél rendőri ügyekért felelős vezetői között.

A disszertáció témakörében megjelent eddigi publikációk

- Fülbemászó olvasatok, avagy hogyan olvas irodalmat egy rendőrbesúgó? Holmi, 13. évf. (2001) 7. sz. 922-932.
- Két pályakép a rendőrbesúgók világából. Holmi, 10. évf. (1998) 3. sz. 345-360.
- Államrendőrség és besúgóhálózat Magyarországon egy rendszerváltás fordulatos hónapjaiban (1860–1861). Századok, 140. évf. (2006) 6. sz. 1551-1573.
- A besúgók és a közvélemény az 1860-as években. Századvég, új folyam 39. sz. 2006. 1. sz. 3-28.
- Besúgólisták a neoabszolútizmus korából. AETAS 21. évf. (2006) 4. sz. 21-44.
- Egy régi politikai rendszerváltás és az államrendőrség. Történelmi Szemle, 49. évf. 2007. 3. sz. 351-371.
- Ludasi Mór és a bécsi titkos rendőrség az 1860-as években. Történelmi Szemle, 49. évf. 2007. 4. sz. CD melléklet (=A Lajtán innen és túl. Jenseits und diesseits der Leitha. Elektronikus ünnepi tanulmányok Somogyi Éva 70. születésnapjára. Szerk. Ress Imre – Szabó Dániel. Budapest, 2007. 119-136.)
- Államrendőrség Magyarországon a Schmerling-provizórium időszakában. Századok, 142. (2008) 3. sz. 727-771.
- Egy értelmiségi rendőr-informátor identitása(i). In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor (szerk.): Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára. Argumentum, Budapest, 2010. 166-180.
- A koronás Wargha. Egy kettősügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.
- Egy sikertelen kísérlet a rendőrinformátori professzionalizáció rögzös útján. In: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya (szerk.) História mezején. A 19. század emlékezete. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2011. 141-154.
- Pest-Buda utcáin egy rendőrinformátor nyomában, 1849-1850. In: Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780-1948. Szerk. Dobszay Tamás – Erdődy Gábor – Manhercz Orsolya. ELTE BTK, Budapest, 2012. 31-41.